

звіра у військовій справі та сакральних традиціях давніх слов'ян у III – VIII ст.

У розділі III «Культ воїна-звіра в Київській Русі» характеризується процес подальшого розвитку, піднесення та занепаду сакральньо-мілітарного пошанування звірів на українських теренах у IX–XIII ст. Дослідник переконаний, що на ранній стадії цього періоду військові традиції Руської держави піддалися значному скандинавському впливу через наймані дружини «варягів». На його думку, в IX – X ст., у часи найбільших військових походів та панування язичницьких вірувань, культ воїна-звіра досяг найбільшого розвитку в межах праукраїнської мілітарної традиції, тоді як з кінця X ст., після формування потужної Київської держави (і припинення великих війн X ст.) та прийняття християнства, починається занепад пошанування воїнів-звірів, а вже у XII – XIII ст. ці звичаї були поширені лише на периферії, у прикордонних степах.

У розділі IV «Образ воїна-звіра в козацьку добу» аналізується існування елементів культу воїна-звіра у традиційній мілітарній культурі українського козацтва у XV–XVIII ст. Українознавець стверджує, що, власне, від культу воїна-звіра лишається тільки сукупність архаїчних уявлень, надання надприродних рис чаклуна-перевертня військовим провідникам і т. зв. «характерникам», а найбільш поширеним образ воїна-звіра був у степовому пограниччі, на землях Війська Запорізького Низового.

Розділ V «Уявлення про вовкулаків як відгомін давнього культу воїна-звіра в кінці XVIII – на початку XX ст.» висвітлює пережитки та архаїзми культу воїна-звіра в численних українських переказах та легендах про вовкулаків і вовкулацтво, що побутували на теренах України наприкінці II тисячоліття. Автор логічно доводить, що на українських землях у кінці XVIII – на початку XX ст. збереглися пережитки давнього культу

воїна-звіра, а в українській усній народній творчості цього періоду міститься цикл переказів про людей-вовків, «вовкулаків», частина з яких є фольклорним відображенням певних уламків старовинних військових традицій.

У висновках сформульовані загальні результати наукового дослідження та оприлюднюється авторське бачення зародження, становлення, піднесення, занепаду, деградації та остаточного зникнення цього досить-таки своєрідного і самобутнього сакральньо-мілітарного пошанування звірів на теренах України від найдавніших часів до початку XX ст.

Зрозуміло, що наукове дослідження А. Бондаренка не є остаточним і вичерпним та не розкриває всіх аспектів культу воїна-звіра в Україні від найдавніших часів до початку XX ст. Однак, попри деякі недоліки, праця є першим монографічним дослідженням, яке присвячене зародженню, становленню, розвитку і занепаду цього, без сумніву, надзвичайно яскравого і неповторного релікту як загальноєвропейського військового культу воїна-звіра й пов'язаних з ним уявлень та міфів, так і одного із засадничих чинників традиційної культури українського козацтва. Вдумливий і допитливий читач, ознайомившись з текстом книги, має змогу самотужки оцінити рівень наведених аргументів і фактів, переконливість аналітичного осмислення тих чи інших концепцій і висновків наукового дослідження А. Бондаренка. У свою чергу ми сподіваємося на конструктивну критику тих, хто ознайомиться з монографією (зауваження, поради і рекомендації просимо надсилати за електронною адресою: a_bondd@list.ru).

Юрій ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук,
завідувач відділу української етнології
ННДІУВІ

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛЯ І ЛЮДИ У ЗАГАЛЬНОСВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОЦЕСІ НА СТОРІНКАХ АТЛАСУ «ІСТОРІЯ СВІТУ» (РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ «ІСТОРІЯ СВІТУ: АТЛАС / Д. ПАРКЕР; ПЕР. З АНГЛ. Н. СИВАК, О. ХОДЗІНСЬКА». – К.: ДНВП «КАРТОГРАФІЯ», 2008. – 192 С.; ІЛ.)

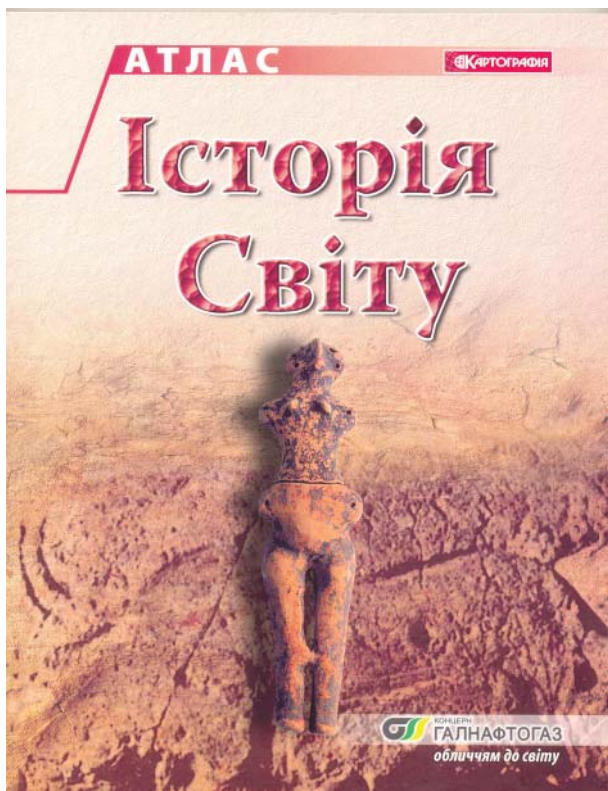
Понад 30 років тому видавництво «Таймс» («Times») видало картографічну працю з історії світу, що стала популярною серед читачів Великої Британії, багатьох англомовних та інших країн світу. Атлас містив популярний виклад визначальних для людства історичних тенденцій від походження людини до нашого часу засобами текстової інформації, картографічної, хронологічних таблиць, великої кількості фотографій предметів минулих епох. Праця витримала вже майже три десятки перевидань англійською мовою у кількох редакціях, переклади

на два десятки мов¹ і посідає високе місце у рейтингах популярності.

Тоді, 1978 р., на першій сторінці обкладинки на тлі картографічного зображення частини землі, де зародилися одні з перших цивілізацій, назу працю «Атлас світової історії» (в оригіналі: «The Times Atlas of World History») було розташовано неподалік українських теренів.

Згодом атлас почав видаватися в інших варіантах: розгорнутому, докладному – «The Times Complete History of the World» та стислому – «Compact History of the World», що містить

¹ Щодо загальної кількості перевидань та кількості мов, на які перекладалася праця, у різних досяжних нам джерелах наведено суперечливі дані.

майже удвічі менше інформації. Саме стислий варіант атласу українське Державне науково-виробниче підприємство «Картографія» перевидало українською мовою 2008 р. (видруковано в Гонконгу).

Українське суспільство в умовах СРСР не мало можливості продукувати й ознайомлюватися з виданнями, що показують українство у європейському чи загальносвітовому вимірах. Ознайомлення українських істориків і широкого загалу з баченням світової історії і місця українців у ній зарубіжними істориками (у даному разі англійськими) є корисним для нашого суспільства, продуктивним для українознавців та фахівців у галузі всесвітньої історії.

Переклад з англійської здійснили Н. Сивак та О. Ходзінська, літературну редакцію – О. Дітель. Транскрибування назв географічних об'єктів виконала лабораторія стандартизації географічних назв ДНВП «Картографія».

В авторизованому перекладі на українську є певні відмінності від англійського видання. Переклад упорядкований д. і. н., проф. С. Віднянським, науковим редактором атласу. Відповідальний редактор атласу І. Дрогушевська у передмові зазначає, що зміст розділів, у яких висвітлюється історичний процес на українських землях, доповнено і викладено з позицій сучасного бачення історичних подій, «однак в цілому Атлас відповідає англомовному виданню» [1, 9].

Конкретніше про відмінності між українським та англійським виданнями читачам не повідомлено. Проте з інформації про колектив, що підготував українське перевидання, зрозуміло, що обкладинку зробив український художник². На ній зображено фотознімок глиняної антропоморфної фігури, вірогідно, зробленої

на теренах України представником спільноти, що лишила нам трипільську археологічну культуру³. Укладання карт і верстання здійснили О. Грачов, Л. Борисенко, І. Назаренко, С. Нечипорчук, але авторами яких саме карт вони є, невідомо. Отже, якою мірою атлас є українською інтерпретацією бачення історії світу англійськими істориками, ми можемо дізнатися лише порівнюючи його з англійським оригіналом.

Редактор англійського видання Д. Паркер намагався не зосереджувати всієї уваги лише на Європі, а пропонував ширше глянути на світову історію, віддаючи належне досягненням народів у різних куточках земної кулі в усі часи, без упереджень та переваг. Він залишився відданим концепції та позиціям Д. Барраклафа, який був головним редактором «*History of the World*»: «Коли ми говоримо, що це атлас світової історії, то маємо на увазі не просто низку історій країн, довільно об'єднаних в одну оповідь. Твір характеризується не стільки зображенням певних подій з історії певних країн, скільки показом масштабних явищ, скажімо, поширенням світових релігій по всіх континентах... Обираючи теми для висвітлення, ми дотримувалися такого принципу, включати події, що були важливими для свого часу, а не ті, що здаються важливими тепер» [1, 9].

Д. Барраклаф вважав, що сутність історичного процесу полягає у тих змінах і зрушеннях, що відбуваються з плином часу, головною місією історика є вміння відрізнити статичне від динамічного, відхилення від основної тенденції – від самої тенденції, випадковості – від закономірності. У книзі зроблено наголос на змінах, процесах зростання і занепадання, з метою передачі значення і сутність історії як процесу, що має продовження у сьогоденні [1, 9].

Структурно атлас складається зі змісту, передмови, чотирьох частин основного вмісту (1. Стародавній світ; 2. Роздрібнений світ; 3. Піднесення Заходу; 4. Сучасний світ) та тематичного покажчика. Кожна з 4 частин основного вмісту складається з тематичних розділів, яких разом 80. У кожному розділі представлено від однієї до п'яти тем (пересічно 2–3). За кожною темою в атласі є певна інформація: від маленької таблички (як, наприклад, «Еволюція людини») до цілого блоку, що зазвичай об'єднує текст, хронологічну таблицю, дві карти, фотографію. Тематичний блок пересічно вміщено на двох сторінках (одного розвороту) атласу.

За нашим обчисленням, в атласі вміщено 171 карту найрізноманітніших проєкцій та масштабів⁴. Українська земля зображена на десятках карт атласу в усіх чотирьох його частинах, у багатьох розділах: від першої теми «Походження людини, її розселення на Землі» до всіх тем останніх трьох розділів. Історія України представлена у багатьох розділах, від «Рання Європа» до «Глобальні екологічні проблеми».

Найважливішими розділами атласу, де представлено українських землю і людей у плинні світової історії, є, на нашу думку, «Перша Руська держава – Київська Русь, 862–1242 рр.», «Експансія Російської імперії, 1815–1917» та чотири розділи, що стосуються історичного розвитку після 1914 р.

² Художник обкладинки Сергій Шкільний.

³ Інформації про фотознімок немає, отож спираємося на схожість зображеної фігури з відомими артефактами трипільської археологічної культури.

⁴ Мірила зображень земної поверхні не зазначено.

Назва «Україна» вперше з'являється на карті атласу «Голод, епідемії та народні повстання» розділу «Європа, 1250–1500», наведена на тлі території частини Поділля [1, 67]. Назву нашої країни наведено ще на таких мапах: «Від Московії до Росії, 1462–1815», «Воєнні дії в Європі, 1914–1918» (лише на тлі сучасної західної Кіровоградщини), «Колективізація, 1923–1939», «Національні конфлікти та територіальні суперечки, 1919–1936», «Розгром Німеччини 1942–1945», «Розширення Європейського Союзу, 1981–2007», «Росія, 1991–1998», «Крах соціалістичної системи, 1985–1991 рр.». Лише на 9 картах серед 171 ми знайшли назву «Україна».

Атлас «Історія світу» є надто стислим, щоб історія будь-якої країни була представлена у ньому більш-менш повно, рівномірно. Тому й українська історія подана лише певними фрагментами, переважно як прояв регіональних чи світових тенденцій. Проте навіть наявні в атласі карти дають змогу зобразити визначальні події української історії повніше. Наприклад, національно-визвольну боротьбу XV–XVIII ст. або хоча б кордони тодішньої України можна показати пунктиром на карті розділу «Експансія Росії в Європі та Азії, 1462–1815» [1, 85]. На тій карті є маленький напис «Україна» на тлі маленької території, в межах частини сучасної Черкащини й Полтавщини. Але жодних меж України не показано. Невже автори атласу вважають, що Україна не була в часи експансії Московії суб'єктом міжнародних відносин?

Подібна ситуація й у розділі «Перша світова війна, 1914–1918» [1, 133]. Напис «Україна» у півтора – два рази менший за написи «Румунія», «Болгарія», «Нідерланди», «Данія», «Фінляндія», разів у 10 – за напис «Німеччина». А порівняна з німецькою територія тодішньої України у рази більша за решту названих країн.

Розмір назви «Україна», на нашу думку, має відповідати територіальним розмірам країни, а не маленькій її частині. Це надто важливо, коли територіальні межі країни на мапі не показано і лише напис ідентифікує територію.

Викликає подив назва розділу «Перша Руська держава – Київська Русь, 862–1242 рр.». Вважаємо її неприйнятною (припускаємо, що в англійському виданні йдеться про «першу російську державу» або «давньоросійську державу»). Виникає питання: якщо Русь (Руська земля) IX–XIII ст. є «першою руською державою»,

тоді яка держава є «другою Руською»? З усього видно, що автори мають на увазі Московію (Московське князівство, Московське царство), яка переродилася на Російську імперію.

В атласі трапляються поодинокі випадки, коли певні назви річок забули перекласти на українську чи навели не біля тієї річки. Варто точніше показати «території, охоплені голодом», та додатково позначити «території, охоплені голодним мором» [1, 134]. Природно в українському виданні атласу показати назву «Україна» саме у той період, коли вона вперше зафіксована, – кінець XII ст. Дивною для нас є відсутність назви і меж України на картах «Росія у роки війни і революцій» [1, 135], «Післявоєнні міграції населення і територіальні зміни».

Попри зазначені недоробки, читачі бажають видавництву й надалі перекладати популярні впливові картографічні праці зарубіжних авторів. Сподіваємося, висловлені думки призведуть до гідного представлення українського струменя у загальносвітовому історичному потоці, адже праця заслуговує перевидання.

Атлас «Історія світу» є вельми пізнавальним для широкого кола читачів, потрібним для трансформації історичного складника суспільної свідомості (усталеного упродовж підневільного існування народу), формування у молоді національної історичної пам'яті на ґрунті широкого наукового історичного світогляду. Його можна використовувати як додатковий навчальний посібник для вивчення шкільних і вишівських навчальних курсів, що стосуються всесвітньої історії, історії культури, політичної історії, політичної й історичної географії тощо. Атлас дає змогу кожному зіставити власні знання з історії України (чи вміщені в атласах з історії України, в інших працях) з головними тенденціями світової історії, побачити землю і людей України у загальносвітовому історичному процесі як помітну природну його складову, нерозривно пов'язану з іншими народами, культурами, країнами, релігіями, цивілізаціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія світу: Атлас / Д. Паркер; пер. з англ. Н. Сивак, О. Ходзінська. – К.: ДНВП «Картографія», 2008. – С. 3.

Олег ЧИРКОВ
науковий співробітник
відділу української етнології ННДІУВІ